

требаются в произведениях английских поэтов когда они говорят о своей собственной родине.

Таким образом, на основе лингвокогнитивного анализа концепта «Родина/ Motherland» на материале поэтических произведений русской и английской литературы, можно сделать следующие выводы:

1. С одной стороны концепт «Родина» является ключевым в лингвокультуре разных народов и языков. С другой стороны этот концепт является социально и культурно значимым, так как в нём отражены оценочные представления каждого этноса. Сравнительно-сопоставительное исследование концепта «Родина» на материале поэтических произведений русской и английской литературы показало, что несмотря на то, что концепт «Родина» универсален, он имеет значения, включающие в себя обычаи, традиции, нравственные устои, правила и другие национальные особенности.

2. Любовь к Родине, к своей отчизне, чувства патриотизма выражаются в языковом плане более ярко и открыто в произведениях русских поэтов набором широко употребительных эмоциональных слов и словосочетаний, в то время как в произведениях английской поэзии наблюдается «языковая сдержанность», «недосказанность» и соответственно не совсем богатый словарный запас. Концепт «Родина/Motherland» употребляется поэтами как в его первоначальном значении, выражающем личностное, персональное восприятие, так и в общем широком значении. Поэты от ощущения «малой родины» приходят к чувству Родины большой.

3. В произведениях русских поэтов наблюдается богатый словарный запас, в котором многие слова, обозначающие место рождения человека, край, страну,

родину эмоционально окрашены, концепт «Родина» имеет многочисленные синонимы. Это такие слова и выражения как: *великая Родина, отчизна, отечество; Родина-мать; Ой ты, Русь; мать градов Россия; Матушка-Русь; родная земля, родная сторона, родная сторонка; страна, держава; мой дом* и другие. Они имеют в основном положительные коннотации.

Всем этим русским широко употребительным словам в английском языке соответствуют слова *country, Motherland, Fatherland*. Воспевая любовь к родине, английские поэты выражают свои чувства через описание «малой родины» (т.е. места, где они родились), обращаясь непосредственно к родной земле, вдохновляющей их, и главное внимание поэты сосредотачивают на описании природы. Поэты редко употребляют слова *Motherland* и *Fatherland* в своих произведениях, особенно если речь идёт о своей собственной родине. В полном соответствии с тенденцией английского языка к «недооценке», «недосказанности» (*understatement*), для выражения чувств к своему отечеству англичанам вполне хватает одного единственного слова *country* или же названия страны или местности, где они родились (*England, Wessex, Highlands* и т.д.).

Лингвокогнитивный анализ концепта «Родина/Motherland» в разносистемных языках показывает, что в русском языке слова и словосочетания, выражающие концепт «Родина» более насыщены эмоционально-экспрессивно-оценочными коннотациями. На основе анализа данного концепта мы видим, что язык не только раскрывает и подтверждает само существование национального характера как явления, но и высвечивает его малозаметные аспекты и грани.

Литература

1. Арутюнова Н.Д., Степанов Г.В. Русский язык. –Москва: 1979.
2. Блок А. Избранные произведения. –Москва:1984.
3. Есенин С. Собрание сочинений в 3-х томах. –Москва: «Правда», Т.1, 1983.
4. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. –Минск: “Тетра Система”, 2004.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология. –Москва: Филология. 2007.
6. Телия В.Н. Наименование *родина*₁ как часть социального концепта «Patria» в русском языке. Языковая категоризация. Материалы Круглого стола, посвящённого юбилею Е.С.Кубряковой по тематике её исследования. –Москва: 1997.
7. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. –Москва: изд. МГУ, 2004.
8. Юсупов У.К. Теоретические основы сопоставительной лингвистики. –Ташкент: 2007.
9. <https://interestingliterature.com>.

РЕЗЮМЕ

Мақола машхур рус ва инглиз шоирлари бадиий асарларидаги «Родина/Motherland» концептини таққослаш усулида ўрганишга бағишланган. «Родина/Motherland» концепти таҳлили шуни кўрсатадики, рус ва инглиз тилларида мазкур концептнинг ифодаланишида ўхшаш ва фарқли жиҳатлар анчагина. Ушбу концептнинг турли хил тизимли тилларда вербал ифодаланишининг фарқли жиҳатлари мазкур халқлар миллий маданиятларининг турфалиги билан изоҳланади.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается сравнительно-сопоставительному изучению концепта «Родина/Motherland» в художественных произведениях известных русских и английских поэтов. Анализ концепта «Родина/Motherland» показывает, что имеются общие сходные и отличительные особенности в выражении этого концепта в русском и английском языках. Отличительные особенности в вербальном выражении изучаемого концепта в разносистемных языках объясняются различиями в национальных культурах народов.

SUMMARY

The article deals with the comparative-contrastive investigation of the concept «Родина/Motherland» in the literary works of the famous Russian and English poets. The analysis of the concept «Родина/Motherland» shows that there are similar and distinguishing features in the expression of this concept in Russian and English. The distinguishing peculiarities in verbal expression of the concept under study in the languages belonging to different systems can be explained by differences in the national cultures of the people.

ҚАРАҚАЛПАҚ ПОЭЗИЯСЫНДА ХАЛЫҚЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕРДИҢ РАҰАЖЛАНЫҰ БАСҚЫШЛАРЫ, ӘДЕБИЯТТАНЫҰДАҒЫ ИЗЕРТЛЕНИҰИ ХАҚҚЫНДА

Ш.А.Смамутова – ассистент оқытыушы

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: поэзия, лирика жанрларининг ривожланиш босқичлари, халқона поэзия аңаналари, таджикотлар, олимлар фаолияти, аҳамияти, поэзиядаги янгиланишлар.

Ключевые слова: поэзия, этапы развития лирического жанра, традиции народной поэзии, исследование, труды учёных, значимость трудов учёных, обновления в поэзии.

Key words: poetry, stages of development of the lyric genre, traditions of folk poetry, research, works of scholars, the importance of the works of scholars, updates in poetry.

Халқымыз әсирлер даўамында ғәрезсизликке жетиўди әрманлады. Басып өткен тарийхый жолын көрсететугын әдебий мийрасларымызда бул әрман-нийетлери айкын көринис таўып отырды. Еки әсир бойы өз үстемлигин жүргизген Патшалық Россия, оннан кейинги Кеңеслик қызыл империя – басқа аз

санлы халықлар сыяқлы қарақалпақлардың да мәдений өзгешелиги менен ғәрезсизлигинен «мәдениятлы түрде» ажыратыўға умтылды, бирақ шын мәнисинде жойтып жибере алмады. «Кенеслик Аўқамда жаңа классыж жәмийет дүзиў, адамзат тәғдиринің жумбағын шешийге қаратылған пүткил дүньялық, социаллық

сиясий тәжірийбелер, жобалар исленип, олар «социализм» деген ат пенен әмелий түрде жүзеге асырыла бастады, усы идея қаншама миллионлаған адамларды усы процесстің жолына құрбанлыққа шалды» [1:272]. Кеңеслик Аўқамның жалған жанашырлық етип, өзлігін умыттыруға болған хәрәкетлери уақыттың өтиуі менен әшқара болды. Кеңеслик идеология хәрқандай жолды таңлап, түрлі басым өткізсе де, халықтың өзлігін сақтауға умтылуын жоқ ете алмады. Себеби, халықтың жүрегінде пүткіл адам баласына тән түпкиликли қәдириятлардың баслысы – еркинликке жетиу миссиясы турды.

Кешегі Кеңеслик аўқам дәуірінде «қарақалпақ әдебияты жас, Аўқамның шарапаты менен халық атағын алды, әдебияты ғаз-ғаз басып қәлиплести» – деп көрсетіуге тырысты. Деген менен, қарақалпақ халқының әдебияты оғыры бай екенлігін, тарихы менен әдебияты ерте дәуірден бастау алатуғынлығын көплеген алымларымыз дәлилдеп шықты.

Қарақалпақ халқының миллий мәдени мийрасларының арғы-бергі тарихын пүткіл дүньялық мәдениет хәм әдебиет тарихы менен бирге алып қарастырудың дұрыс екенлігін анықлады. Қарақалпақстан территориясында сақланып тұрған тарихый орынлар, соларға байланыслы дөреген түрлі аңыз-рәуиятлар да, қарақалпақ халқының рухый байлығы болып есапланатуғынлығын атап көрсетті. «Хакыйқаттан да орта әсирлерден бастап дүньяға илим, пән мәдениеттің дәслепки бесиклеринен есапланған Хорезм цивилизациясының дәстүр хәм тәжірийбелери бул үлкедегі жасаушы халықларда ұзақ әсирлер дауам етилди» [2:4]. Қураңий Карим, дүнья халықлары тарихы, мәдениеті, Пайғамбарлар қыссасы, Беруний, Ахмад Хорезмий, Замахшарий, ибн Ирак, Абиу Али ибн Сина, Хожа Ахмад Яссауий, Сулайман Бақырғаний, Фердаусий, Низамий, Жәми, Науайи, Физулий, Мақтумқулы шығармалары менен қарақалпақ халқының таныс болғанлығына, халық шайырлары хәм жазба әдебиет шайырлары дәретиушилигі мысал бола алады. Сондай-ақ, ауыз әдебиетіміз арқалы жеткен көплеген мийрасларымызда да жоқарыда аты аталған уламалардың мийнетлеринің айырым элементлери ушырасады. «...себеби бизің ата-бабаларымыз араб, парсы хәм түркі тилиндегі әдебиетті күнт пенен үйрениу тийкарында қарақалпақ әдебиетін рауажландырған» [2:5]. Қарақалпақ мәдениетінің, әсиресе, әдебиетінің тарихы қайсы дәуірлерден бастау кереклігі хакқындағы көп таласлы пикирлерге қарсы туып, илимий сәтлі жұмыслар алып барған илим пидайылары: Н.Дәуқараев, Қ.Айымбетов, И.Сағыйтов, О.Кожуров, Х.Хамидов, К.Мәмбетов мийнетлерін айрықша айтып өтиуіміз орынлы.

Бул илимпазлар өз мийнетлерінде қарақалпақ халқының арғы ата-бабалары сол әйемгі түркий және басқа да халықлардың этникалық қурамына енген ру-қәуімлер екенлігін, рухый мийрасларымыздың тамыры бүгингі өзбек пенен қазақ, қырғыз бенен уйғыр, әзербайжан менен түркмен, саха менен хакас, татар менен башқұрт әдебиетлери менен бирге тамырлас екенлігін, көпшилик әдеби мийрасларға ортақ екенлігімізди, бизің әдебиет кеше пайда болған «жас әдебиет» емеслігін дәлилдеп берди.

Қарақалпақ халық шайырларына, соның ишінде, халық қосықларына баха беріу жұмыслар өткен әсирде етек алды. Өзимізге қарағанда рус алымларының дыққатын өзіне көбірек аударғанлығын билеміз, бирәк олардың мийнетлерінде халық қосықларына тереңірек барыу мүмкиншилигі аз болды.

Қарақалпақ халық қосықларының миллий мәнісін тематикалық тәрәптен терең таллап түсіндірген алым–

Нәжим Дәуқараев болды. Илимпаз лирика жанрын арнайлы изертлемесе де, халық поэзиясы, халық қосықлары хакқында қуны жоқары пикирлер айтып, бул тараудың изертлениуіне бириншилерден жол салды.

Нәжим Дәуқараевтың бул дәстүри қарақалпақ әдебиеттің илиминде илгері рауажланыуын тапты. И.Сағыйтов, М.Нурмухаммедов, А.Пахратдинов, И.Юсупов, Н.Жапақов, А.Кәримов, Х.Хамидов, К.Мәмбетов, А.Пирниязов, Қ.Жәрімбетов, Қ.Оразымбетов хәм т.б. алымларымыздың илимий мақалалары хәм монографиялық мийнетлерінде қарақалпақ қосықтары, лирикаларының мәселелери хәр қырынан жан-жақлы изертлеу объектине алынып киятыр. Олардың ишінде, қосық сөздің поэтикалық сыпатлары да қосылып қарастырылып киятырғанлығын аңладық.

Профессор Қ.Жәрімбетов монографиясында XIX әсир қарақалпақ классикалық лирикасының әдеби жанр сыпатында пайда болыу, қәлиплесіу хәм рауажланыу жолларын илимий-теориялық таллаулар арқалы изертлеп, лириканың қарақалпақ әдебиетінде қәлиплесіуіндегі тарихый-экономикалық, мәдени-әдеби шараатлардың орнын белгилеп береді.

XX әсирдің соңғы жылларындағы мийнетлерге итибар бергенімізде фольклорлық шығармаларды изертлеу әдеби мийрас бағдарының дөрегінде жақсы рауажланған. Дереклер уқыпты түрде жыйналып, текстлердің баспадан шығарылып, текстологиялық-филологиялық іслеуден өтип, хронологиялық тәртіпке салынғанлығын көрдик.

1980-жылы баспадан шыққан А.Пахратдиновтың «Халық шайырларында шайыршылықтың келип шығу тарихынан» атлы мийнетінде халық шайырлары тууралы бираз кеңірек сөз болады. Илимпаз XIX әсирдегі қарақалпақ әдебиетіндегі жырау, бақсы, шайырлардың қатарына кәсіп жағынан қыссаханлықтың келип қосылғанлығын, әдебиет пенен өнер тарихында жыраушылық пенен бақсышылыққа қарағанда қыссаханлықтың кәсіп жағынан ықшамлырақ характерде болғанлығын айрықша атап көрсетеді.

А.Пахратдинов бул мийнетінде қыссаханлықтан шайыршылықтың бөлініп шығу себеpleri, халық шайырларының өзіншелик сыпатларын, халық шайырлары менен кеңес дәуіри шайыр-жазыушыларының парқын да әжайып түрде анализлеп өтеді. Жазба әдебиетіміз рауажланған дәуірде де халық шайырлары аталған Аяпберген шайыр Муўса улы, Аббаз шайыр Дабыл улы, Садық шайыр Нурымбет улы, Тилеуберген шайыр Жұмамурад улы, Рамберген шайыр Хожамберген улы, Дәулетияр Қасымов, Минаж Мәтсапаевлардың дәретиушилигіндегі фольклорлық хәм жаңа дәуірге ылайық поэзияның бекем байланысларын, турмыслық уақыяларды сүүретлеу, таллау, жууақластырудағы халықлық поэзияға жақынлықты анықластырады.

Қарақалпақстанлы белгилі қазақ алымы Қ.Жұмажанов та қазақ және қарақалпақ әдебиетіндегі фольклорлық дәстүрлер, Қарақалпақстанда жасаған қазақ жыры, жыраулары, жеке шайырлар дәретиушилигі олардың арасындағы байланысу хәм бирлесіу жолларын изертлеуде өлшеусіз мийнет еткен инсан. Фольклордан жазба әдебиетке жақынласыудың ыңғайлылықтарын анықтауда халық шайырларының мийраслары бирден-бир қуны материал болып саналатуғынлығын дәлилдеп берген алымлардан есапланамыз.

Ғәрезсизликтің дәслепки жылларынан бастап бурмаланған тарихымыз бенен әдеби мийрасларымызды қайта қарап, жазып шығу уақыт күттирмейтуғын мәселелердің бири екенлігін

илимпазларымыздың жақсы билди хәм жемисли мийнетлер иследе. Бул тарауда М.Жумамуратованың мийнетин айрықша атап өтиў орынлы деп есаплаймыз. Алым бул мийнетинде сөз маржанын дизген халық шайырларының (Аяпберген Муўсаев, Аббаз Дабылов, Садық Нурымбетов, Тилеўберген Жумамуратов хәм т.б. III.C) дәретпелериндеги миллий қарақалпаққа тән бояўларды айдынластырады. Сол бояўлар түрлише жилўалана отырып, улыўма инсанлық идеалларға ушласып барғанлығын, бурыннан киятырған миллий халықлық дәстүрлерди жаңа жанрларда қайта сәулелендирген халық шайырларының – қарақалпақ халқының руўхый турмысына тәсир жасаудағы шайырлық күшин көрсетип бере алды. Бир-бирине устаз - шәкирт болған халық шайырларының бурыннан киятырған халық дүрданаларын кейинги әўладқа эстафета етип берип отырғанлығын, оны қабыллағанлар жаңа заманға жаңаша үн қосып, поэзияның шыңдарына көтерілгенлигин өз әкеси Тилеўберген Жумамуратов мысалында таркатып түсіндиреди, илимий анализлер жасайды.

XX әсирде усылай шынжырма-шынжыр жалғасып киятырған халықлық поэзия дәстүрлери 60-70 жылларға келип кең раўажланыў жолына түсти. Әйемнен киятырған бай аўызеки әдебиятымыздың дәстүрли жолы, өзине ылайықлы ғәзийнеси жазба әдебият пенен жүдә тығыз байланысып, толығып, түрленип, раўажланыўдың жаңа басқышларына көтерілди.

Профессор, белгилі әдебиятшы алым Куўанышбай Оразымбетов –XX әсирдің соңғы 30 жыллығындағы қарақалпақ лирикасы мысалында көркем формалардың эволюциясы, оған ишкі хәм сыртқы тәсирлердің ақыбеті, Шығыс хәм Батыс әдебиятларына тән формалардың «миллийлесіу» процесслери, форма

менен мазмунның бир-бирине тәсири, бирлиги мәселелери бойынша салмақлы илимий изертлеулер алып барғанлығын билемиз. Илимпаз лирика жанрына басқа ракустан барып, киши лирикалық қосықлардың формалық қәсийетлерин, лириканың айрықша формасы болған лирикалық топламлардың дүзилиу принциплерин анықлайды. Алымның изертлеу объектине алынған шайырлар: Т.Мәтмуратов, Ж.Избасканов, Б.Генжемуратов, Ш.Сейтов, И.Юсупов, Т.Жумамуратов, М.Сейтаниязов, Ә.Өтепбергеновлардың қосықларында да халықлық поэзиялық дәстүрлериниң озық үлгилерин ушыратамыз. Әсиресе, Шығыс көркем формаларының қарақалпақ лирикасындағы көринислерин сөз еткенде И.Юсупов, Ә.Өтепбергеновтың мухаббатты тийкарғы тема еткен ғәзеллери, лирик қахарманның ышқы дәртин бериудеги образлы сөзлеринде, мезгетіулері менен салыстырыуларында миллий калориттиң ийиси аңқып турғанлығын көреміз.

Ғәресизлик дәуири лирикасында да кешеги классик шайырларымыздың үйрениу мектеби болған аўызеки әдебияты мийрасларының гөнермейтуғын сыры, әўладтан-әўладқа жетип, дәстүрлик жалғасын тауып атырғанлығын, халықлық поэзия дәстүрлериниң дауамлылығын көрдик.

Аўыз әдебиятындағы түрли аңыз-әпсаналардың бүгинги жәмийетке ылайықлап қосық болып өрилип, мәниси жағынан жаңаланыулары, жеңил юмор, өткир сатиралардың берилиуі, мухаббат-хижранды жырлау, астарлы, аўыспалы мәни туўғызатуғын образлы сөзлер, нақыл-мақаллардың түрленип, жаңаланып бериудеги шайырлардағы новаторлыққа Халила Дәулетназаров, Базарбай Сейтаев, Оразбай Сәтбаев лирикалары мысалында поэзиясының көркемлик критериялары ушырасады.

Әдебиятлар

1. Нысанбаев Ә.Н., Әбжанов Т.Ы. Қысқаша философия тарихы. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы. 1999, 272-б.
2. Мәмбетов К. Шығыс әдебияты тарихы. –Нөкис: 1993. 4-б.
3. Пахратдинов Ә. «Бердақ шайырдың дәретіушилиқ жолы». Бердақ дүньясы. –Нөкис: 2008, 15-б.
4. Жәрімбетов Қ. XIX әсир қарақалпақ лирикасының жанрлық қәсийетлери хәм раўажланыу тарихы. –Нөкис: “Билим” 2004, 2-б.
5. Жумамуратова М. – Сөз маржанын дизгенлер. –Нөкис: “Қарақалпақстан”, 1994.
6. Оразымбетов Қ. «Хәзирги қарақалпақ лирикасында көркем формалардың эволюциясы хәм типологиясы». –Нөкис: 2005.

РЕЗЮМЕ

Мақолада қарақалпақ поэзиясында халқ аңғаналариниң ривожланиш босқичлари хақида сўз юритилади. Ушбу соҳадаги адабиётшунослик борасидаги тадқиқотлар ва машхур олимлар ижоди ўрганилган. Халқ поэзиясиниң адабиёт ривожидеги ўрнига диққат қаратилган. Шунингдек, «мустақиллик даври поэзиясида қандай яңгиланишлар бўлди», «халқона аңғаналар қандай роль тутди», қабі саволларға жавоб изланди.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются этапы развития каракалпакской поэзии, а также народные традиции в лирическом жанре в каракалпакской поэзии. Анализируются литературные исследования и работы известных учёных. Особое внимание уделяется роли и значению традиций народной поэзии в развитии литературы. Также автор пытается дать ответы на вопросы «Какие новшества наблюдаются в поэзии периода Независимости?», «Какова роль народных традиций?».

SUMMARY

The article deals with the stages of development of Karakalpak poetry, as well as, folk traditions in the lyrical genre in Karakalpak poetry. The research in literature and the work of famous scholars are analyzed. A special attention is paid to the role and importance of folk poetry traditions in the development of literature. The author tries to give the answers to the questions “What innovations are there in the poetry of the Independence period?”; “What is the role of folk traditions?”

МУХАББАТ ТЕМАСЫН ЖЫРЛАҰДАҒЫ ХАЛЫҚЛЫҚ ДӘСТҮР МЕНЕН САБАҚЛАСЛЫҚ

(Х.Даулетназаров, Б.Сейтаев, О.Сәтбаев поэзиясы мысалында)

Ш.А.Смамутова – ассистент оқытыушы

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: лириканың асосий белгилари, мустақиллик даври шеъряті, иждокор услубиниң ўзига хослиги, поэтик тил, маҳорат сирлари, мустақиллик йилларида мухаббат лирикасиниң куйланиши.

Ключевые слова: особенности лирики, поэзия периода независимости, особенности индивидуального стиля поэтов, язык поэзии, секреты мастерства, воспевание любовной лирики в годы независимости.

Key words: regularities of lyrics, poetry of the Independence period, features individual style of poets, language of poetry, secrets of skill, love lyricism in the years of Independence.

Ышқы-мухаббат, хижран азаплары, Ытанға мухаббат және Уатан алдындағы перзентлик ұазыйпа, миллет тәғдири ушын жан күйдириў, өз гезегинде, халқы менен мақтана билиў, сүйген яр, анаға болған мухаббат-бул мәңгилик өлмейтуғын темалар.

Қарақалпақ лирикасы тарихына нәзер таслағанымызда аўызеки әдебияты үлгилеринен, Шығыс әдебияты арқалы жетип келген жыр - дастанлардан мухаббат лирикасының әжайып үлгилерин көреміз.